

# ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІСТОРІЯ

УДК 930.1:303.446.4

*Віталій Тельвак\*, Вікторія Тельвак\*\**

## **«ПО ДОЛГУ ИСТОРИКА»: КОНФЛІКТИ В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

*Новітні історичні дослідження все більше розкривають проблематику конфліктів у науковому середовищі. Саме цьому аспекту відносин між українськими інтелектуалами присвячена стаття. Відзначено основні підходи у вивченні наукових конфліктів і реконструйовано конфліктні ситуації в середовищі українських дослідників наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. У підсумку відмічається, що у цілому конфлікти між українськими істориками мали конструктивний характер, адже результатом полеміки ставало чіткіше окреслення позицій сторін в українському інтелектуальному співтоваристві.*

*Ключові слова: науковий конфлікт, інтелектуал, українські історики, концептуальний конфлікт, статусний конфлікт, особистісний конфлікт.*

В новітніх історичних дослідженнях проблематика конфліктів у науковому середовищі поступово стає самостійним предметом вивчення. Виникнення нового дослідницького поля стало результатом утвердження антропологічного підходу в наукознавстві. Зміщення акценту з розгляду наукових концепцій при вивченні боротьби напрямків і шкіл у науці на дослідження протиборства самих прибічників різних наукових ідей, організаційно об'єднаних у рамках наукового співтовариства, дозволяє глибше зрозуміти не лише закономірності поступу наукового пізнання, але й процеси формування та розвитку самого цього співтовариства.

---

\* Доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

\*\* Кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

В сучасних дослідженнях наукових конфліктів можна помітити існування двох головних підходів. Один спрямований на виявлення особистих мотивів поведінки їх учасників з тим, щоби з'ясувати «культуру конфліктів» у науковому середовищі, тобто норми (зазвичай неявні), котрими керувалися їх учасники при виникненні протиріч. Цим пояснюється переважна увага до особистісного аспекту конфліктів із залученням відповідного кола джерел (передусім особового походження). Другий підхід витікає з визнання конфліктності суттєвою рисою інтелектуального змагання, яким в засаді і є наукова творчість. Згадані підходи передбачають поділи конфліктів на концептуальні, статусні та особистісні [1, с. 115-117]. У нашій статті звернемо увагу на малознану сьогодні аксіологічну складову цих конфліктів, що, маємо надію, також сприятиме переосмисленню відомих історіографічних сюжетів і текстів. Оскільки ця проблема практично не була зауважена дослідниками як самостійна [22, с. 92-103; 6], спробуємо реконструювати конфліктні ситуації в середовищі українських дослідників минулого наприкінці XIX – на початку XX ст., тобто в час, коли на взаємини між ними ще не впливали складні ідеологічні дискусії, котрі породила Перша світова війна та наступна доба Визвольних змагань.

Наш аналіз розпочнемо з найбільш резонансних у зазначений період концептуальних конфліктів, що в свою чергу поділяються на теоретичні та ідеологічні. Особливо голосні з них точилися між прихильниками та опонентами історичної схеми, обґрунтованої Михайлом Грушевським у першому томі «Історії України-Руси» та статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східнього слов'янства», що отримала особливий розголос у російському науковому світі. Оскільки диспутанти зазвичай оперували світоглядно-ідейними аргументами, ціннісні моменти нерідко виходили на перший план. Ознакою цього була значна емоційність полеміки, що нерідко виходила на особистісний рівень з'ясування

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу историка»: конфлікти в середовищі українських...**

відносин. При цьому відзначимо, що запальністю не поступалася жодна із конфліктуючих сторін.

Так, на підросійській Україні оглядачі, котрі симпатизували погодинській тезі про «три гілки слов'янства», закидали М. Грушевському не стільки фахові прорахунки його концепції, скільки наголошували на її «шкідливості» для єдності імперії та, загалом, слов'янського світу. Найбільш виразно цю позицію висловив Костянтин Радченко, завершивши свою рецензію емоційними словами: «Невже старовинна слов'янська ворожнеча, що завдала стільки шкоди слов'янам, буде безкінечно продовжуватися також у середовищі російського народу, і замість спільної культурної праці будемо чути вигуки: ми самі по собі, а ви самі по собі: ми українці, а ви великоруси – нам до вас ніякого діла немає! Хто, кінець кінців, залишиться у виграші, як не вороги слов'янства» [16, с. 443-453]. Подібним за емоційністю був і галицький контекст обговорення історичної схеми-моделі М. Грушевського, коли представники москвофільського напрямку закидали львівському вченому руйнування східнослов'янської єдності [19, с. 283-294].

Полеміка з історіософськими ідеями М. Грушевського не завжди була коректною, що привернуло увагу до проблеми етичних вимірів наукової дискусії. Її оприявнила дискусія з М. Грушевським іншого вихованця наукової школи Володимира Антоновича Івана Лінниченка. Останній, послідовно полемізуючи з колегою стосовно його намагання «українізувати» східноєвропейську історіографічну проблематику, декілька разів дозволив собі зверхньо висловитися на адресу української мови як інструменту академічної науки та навіть відверто кпинив зі спроб М. Грушевського творити рідномовну наукову термінологію. Львівський професор, звісно, не промовчав, у своїй відповіді звернувши увагу читача на неетичність ведення полеміки у такий спосіб. Він із прикрістю зазначив, що його опонент, замість предметного обговорення проблеми, дозволяє собі перекручувати авторські вислови, зумисне неточно перекладає фрази російською, глузує з українських слів. «Така

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...**

манера висміювання українських «слівців» досить відома та широко використовується різними казенними фельетоністами, – натякаючи на авторів «Киевлянина» вказує львівський професор, – але у серйозного вченого її бачити доволі дивно» [10, с. 281]. У науці, переконаний історик, посиленнями на різні факти, що не стосуються справи, пересмикуванням слів або глузуванням з авторського стилю позитивних результатів досягти важко.

Відзначимо, що нерідко не добирали засобів у полеміці й прихильники М. Грушевського, не поступаючи у запальності своїм опонентам. Так, коли на німецькомовний перший том «Історії України-Руси» різку негативну рецензію написав ідейний опонент автора чернівецький професор Володимир Мількович, першим на захист свого вчителя виступив Степан Томашівський [18, с. 255-269]. Замість фахової полеміки, він обрав тактику моральної дискредитації рецензента, про що промовисто свідчить назва його статті – «Злість і Зависть («Руслан» і проф. Мількович)» [23]. Тож у тексті С. Томашівського замість обговорення дійсно вагомих закидів на адресу вчителя, бачимо лише дріб'язкове з'ясування мотивів неприхильного відгуку В. Мільковича, ключовим з яких було наголошення на ідейній несумісності автора та рецензента, адже останній був знаний своїми москвофільськими симпатіями. Це, нібито, й зумовило цілковите неприйняття рецензентом усієї діяльності львівського професора. Акумулюючи львівські чутки, автор у критичних закидах В. Мільковича побачив також звичайну помсту за невідале змагання за львівську кафедру в 1894 р., а також закинув йому факт плагіату, бездоказово заявивши, що у своїй німецькомовній історії Східної Європи [34] В. Мількович, нібито, «повними пригорщами» користав з «Історії України-Руси».

Категоричність, а подекуди й брутальність закидів С. Томашівського викликала відповідну захисну реакцію В. Мільковича, що виступив у «Руслані» з кількома статтями на свій захист. Доволі гостро полемізуючи із С. Томашівським, він назвав безпідставними підозри у помсті М. Грушевському за конкуренцію щодо львівської кафедри, як і закид у

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...**

плагіаті. Наслідуючи обрану молодим львівським істориком тактику, він також зійшов на особистісний рівень з'ясування стосунків. Тож як найбільш вагомий аргумент на захист свого бачення помилковості історичної реконструкції М. Грушевського, В. Мількович використав моральну дискредитацію опонента. Подивувавшись із його запальності в обороні ідей учителя, чернівецький професор зауважив: «В кінці можу п. Томашівському поставити свідків, що він сам раз казав: що проф. Грушевський плете часом такі дурниці на викладах, що витримати не можна» [15, с. 4-5].

Не менш голосними у середовищі українських істориків у досліджуваній період були статусні конфлікти. Їх ознакою є змагання сторін за ресурси, престиж та соціальний статус. При цьому особливою гостротою були позначені конфлікти, в яких професійні історики намагалися відмежувати себе від різного роду популяризаторів українського минулого, котрі паразитували на їхніх здобутках, не обтяжуючи себе потребою зазначення джерел власного «натхнення». Тут як приклад наведемо різку реакцію С. Томашівського на факт неузгодженої з ним переробки його праці з історії Галичини В. Будзиновським [2]. З приводу цього С. Томашівський подав клопотання про порушення його авторського права [11, с. 2]. На сторінках часопису «Діло» зав'язалася жвава дискусія, яка значно розширює наше розуміння аксіологічних підходів молодого дослідника до наукової роботи, його бачення основних складових успіху серйозної історичної праці. У відповідь на намагання В. Будзиновського виправдатися тим, що акти і джерела, якими користувався С. Томашівський, були доступні і йому, останній, висміявши таке дилетантське розуміння ремесла історика заявив, що «ті панове не бачили архіву навіть із далека, про працю в нім не мають ні найменшого поняття, не знають, приміром, що історичні факти треба було інтенсивно збирати майже три роки. Не розуміють, кілько-то часу і праці ума треба вложити в те, щоб із маси сирого, уривкового, суперечливого, неповного матеріялу сотворити одноцільне, критичне історичне оповідання» [24, с. 505].

Не менш запальними статусні конфлікти були і в самому середовищі професійних українських істориків. При цьому найрішучішому осуду піддавалися намагання здобути певну позицію у професійній ієрархії в обхід освячених традицією шляхів чи з порушенням фахових табу, серед яких найбільша нетерпимість була до плагіату. У цьому випадку конфлікти набували ознак скандалу, котрий протягом тривалого часу залишався у корпоративній пам'яті. Для прикладу згадаємо рецензію Івана Лінниченка на магістерську працю колеги по київській школі документалістів Дмитра Багалія, що стала підставою для номінування останнього доцентом Харківського університету. Попри численні схвальні відгуки, втім і своїх наставників, І. Лінниченко на численних прикладах показав, що монографія Д. Багалія є суцільним плагіатом. Висновок рецензента був знущальним – «затемнення свідомості своєї особистості»: «Автор доволі часто змішує свою особу, свої думки з особою та думками інших письменників. Коли автор говорить: «ми бачимо», «нам здається», «ми вважаємо», «ми дійшли висновку», «спробуємо», то читач праці п. Багалія не повинен розуміти під «ми» неодмінно п. Багалія, а постійно пам'ятати про патологічний стан його свідомості» [22, с. 94]. При цьому звернемо увагу на делікатність вчинку І. Лінниченка, що загалом була властива тогочасній інтелектуальній корпорації – він чекав рік з оприлюдненням свого відгуку: за цей час праця Д. Багалія збрала численні нагороди, а сам автор таки отримав бажану посаду у Харкові [22, с. 93-97].

Згаданий конфлікт виразно оприявнив особливість статусних конфліктів в українському інтелектуальному середовищі, що полягала у поділі на «своїх» та «чужих», за яким останніх у жодному разі не можна було пускати на значущі для національного життя позиції. Тож у справі Д. Багалія перемогли саме партійні симпатії українофілів Наддніпрянщини, а не їхнє наукове сумління: справу з плагіатом вдалося замовчати, тож кар'єрних наслідків для молодого вченого вона не мала. Згадаємо також, що подібна партійна мотивація мала некорисний вплив на долю галицького інтелектуала Івана Франка: його

тривалий конфлікт із народовцями та особисто їхнім очільником Олександром Барвінським був вирішальним чинником при відмові віденського міністерства освіти затвердити успішну габілітацію вченого у Львівському університеті.

Тут цікавість викликає також логіка дій у ставленні до особи, котра внаслідок внутрішньо групового конфлікту з числа «своїх» перетворювалася на «чужу». Тоді розпорядники капіталу будь-що хотіли покарати «зрадника» шляхом позбавлення здобутої ним раніше соціальної позиції. Таке бажання бачимо, приміром, під час конфлікту М. Грушевського з О. Барвінським, коли останній нарікав, що власними зусиллями і коштами здобув для київського магістранта університетську кафедру, натомість, не отримав очікуваної вдячності, що мала полягати у безмежній лояльності. Прикметно, що якщо публічно О. Барвінський визнавав незамінність М. Грушевського як керівника університетської кафедри та голови НТШ, то в приватних бесідах давав волю емоціям і шкодував, що В. Антонович відмовився їхати до Галичини, внаслідок чого вагома соціальна позиція дісталася його учневі. Про це свідчать листи галицького політика до Івана Пулюя, де останній справедливо вказує на упередженість кореспондента: «Ти жалуєш, що Грушевський, а не Антонович, дістав катедру у Львові, а я скажу отверто, що той жаль зовсім неоправданий і подиктований хіба Твоєю амбіцією, бо Грушевський має немалі заслуги як чоловік науки, а ще більші, щодо Галичини, як зручний організатор літературної праці, хоч і він у дечому помилився. Скільки я вмію оцінити чоловіка, він і характером висше стоїть над Антоновичом» [14, с. 530].

Іноді таке позбавлення опонента символічного капіталу вдавалося реалізовувати – з очевидною шкодою для репутації української науки. Тут для прикладу згадаємо справу з виключенням зі складу дійсних членів НТШ О. Барвінського – колишнього довголітнього голови Товариства та ініціатора переведення його діяльності на академічні рейки. Причиною такого радикального рішення з боку М. Грушевського та очолюваного ним Відділу НТШ, стали публікації О. Барвінського та його однодумців у «Руслані», котрий

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...**

став рупором у перманентній боротьбі з політичними опонентами, об'єднаними навколо «Літературно-наукового вістника». Автори цієї газети, не завжди коректно, протягом кількох років виступали з критикою різнопланової діяльності М. Грушевського, змальовуючи вченого радикалом як у справах громадських і політичних (осуджуючи, приміром, методи його боротьби за український університет [12, арк. 737], так і в суто наукових, популяризуючи критику на праці львівського професора (наприклад, передруковуючи неприхильні рецензії на німецькомовний перший том «Історії України-Руси»).

Особливо дошкульною була критика дописувачами «Руслана», втім і самим О. Барвінським, розгорнутої Виділом НТШ діяльності, що й стало причиною для виключення зі складу Товариства його колишнього голови в останній день 1907 р. У протоколі вказано, що на тому засіданні були присутні десять членів Виділу [3, арк. 2], втім не наведено відомостей ні про осіб, які внесли відповідне подання, ні про результати голосування: «Піднесено постійну шкідливу діяльність д. Ол. Барвінського для Товариства, якого він є дійсним членом, і ухвалено викреслити його з членів на підставі § 19 статута» [31, арк. 98]\*. Втім, ініціатори справи не наважилися оприлюднити це рішення в «Хроніці НТШ», а сама справа набула швидкого розголосу в українських колах, що фактично і врятувало О. Барвінського. В своїх листах кореспонденти М. Грушевського засуджували такий крок Виділу та голови Товариства, слушно вказуючи на небезпеку та недемократичність започаткованої практики надміру жорсткого покарання незгідних за їхні публіцистичні виступи.

Так, у листі від 2 лютого 1908 р. свою позицію щодо цієї справи висловив Осип Маковей, наголошуючи: «Ухвалою самого Виділу, без згоди секцій, без слідства, яке і в сім випадку було би на місці, не можна викидати з Товариства дійсних членів, бо якби такий звичай настав у Товаристві, то така сама доля може стрінути небавом і дд. Грушевського, Франка і Гнатюка мимо всіх їх заслуг. І як у сім випадку я протестував би, так само протестую і в справі

---

\* Висловлюємо подяку Світлані Паньковій за привернення уваги до цього сюжету.



**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...**

виключення д. Барвінського, бо я маю те пересвідченє, що він багато доброго зробив для Товариства, а часописні перепалки, в яких, правду сказати, обі сторони однаково не жалують одна одну, можна не памятати і не згадувати при річевих, наукових нарадах секцій. Прошу Хв[альний] Виділ добре розважити, чи не загато особистих образ замішалось у сю справу, нехай би не впав на заслуженого Голову й його Товаришів закид, що без потреби обнизили і свою повагу і товариство, взявши собі занадто до серця статі, які не повинні їх виводити з рівноваги» [32, арк. 23-24].

Подібним бачення ситуації було і в Івана Горбачевського: «Ще в зимі с. р. чув я, що п. Барвінський був виключений з Товариства ім. Шевченка. Після одної версії сталося се на підставі ухвали Виділу Товариства, після другої – такої ухвали Виділу не мало бути, а п. Б[арвінсь]кий дістав повідомленє від п. Гнатюка листом, який не мав ані Вашого підпису, яко голови Товариства. Причиною виключення з Товариства мало бути се, що п. Б[арвінсь]кий, яко властитель «Руслана», прийняв до друку в сій часописи довшу розвідку п. Верхратського, котра є звернена особисто против п. Д[окто]ра Франка. Ся подія не знайшла одобрення у всіх членів Товариства, і они задумали подати против виключення протест, до котрого має прилучитися багато членів. Довідавшись о сій аффері, звернувся до інтересованих з зазивом, щоби не видвигали сеї справи публічно і старалися єї полагодити мирно з виключеннем публічности. Особливо в нинішнім часі, коли всі нам ворожі сили лучатся для поборювання українства і робляться всякі можливі заходи, щоби розбити наші організації, було би видвигненє сеї справи перед форум публічне дуже не бажаною, а навіть просто шкідливою річчю, котра може причинитися до розстрою Товариства і зашкодити єму, коли загалом не унеможливити працю наукову. [...] Остаточно я переконаний, що Ви, яко голова Товариства, зробите всьо, щоби не було розладу в Товаристві, котре потерпіло би велику шкоду, коли би мала повторитися напр[иклад] така аффера, як перед кількома роками» [29, арк. 45-46 зв.].

## В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу историка»: конфлікти в середовищі українських...

Активні заходи вживав і сам О. Барвінський. 18 жовтня 1908 р. він скликав нараду дійсних членів і членів-засновників НТШ, на яку прибули 22 особи. Запрошений – особисто О. Барвінським – був і М. Грушевський [28, арк. 160], який однак не з'явився. Нарада ухвалила звернення до Виділу про перегляд попереднього рішення [3, арк. 6]. У свою чергу, Виділ зажадав від О. Барвінського пояснень у висунутих йому закидах, на які той і відповів у розлогому листі на ім'я Іллі Кокорудза, де наголосив на своїх заслугах по перетворенню Товариства на наукове та забезпеченню йому сталого фінансування [13, с. 154-157]. Врешті, під тиском громадськості, Виділ постановив не виконувати своєї скандальної ухвали [31, арк. 106 зв., 108 зв., 112 зв].

Виразну статусну складову мали й міжпоколіннєві конфлікти у середовищі українських істориків. Так, покоління інтелектуалів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., котре виросло під впливом позитивістсько-ранкеанських стандартів історіописання, загалом скептично ставилося до своїх попередників на полі українознавства. Звісно, це не могло не породжувати конфліктних ситуацій. Таким голосним з'ясуванням стосунків закінчилася послідовна критика М. Грушевським на сторінках бібліографічного відділу «Записок НТШ» історичних праць визначних представників русофільства, передусім Антіна Петрушевича [21, с. 157-166]. Інтелектуальний виклик автора «Історії України-Руси» прийняв один із ідеологів москвофільського табору Федір Свистун. У полемічній пафосно озаглавленій статті «Кто больше: г. Михайло Грушевский или о. А. Петрушевич?» він фактично погодився з характеристиками свого опонента, виправдовуючи ерудитський зміст дослідницької праці патріарха галицьких учених відсутністю підставових опрацювань минулого Підкарпатської Русі. Замість полеміки з приводу висловлених М. Грушевським закидів, Ф. Свистун почав виправдовувати низький фаховий рівень праць А. Петрушевича, наголосивши, що останній є самоуком і священником, отже ані необхідних професійних навиків, ані

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу историка»: конфлікти в середовищі українських...**

достатнього часу на обробку зібраного фактологічного матеріалу не має. Врешті, автор не знайшов нічого кращого, як банально присоромити голову НТШ у неповазі до представників старшого покоління українських учених [17]. Такий незвичний полемічний прийом викликав глузування з боку І. Франка, котрий підсумував полеміку між москвофілами та М. Грушевським у статті «За что старика обидели?» [26, с. 39-41].

Подекуди гострим було з'ясування відносин і з представниками молодшого покоління українських істориків, котре на початку ХХ ст. лише входило в науку, втім своїми амбіціями не поступалося колишнім наставникам. Прикладом тут може слугувати вже неодноразово згадуваний і добре висвітлений в історіографії конфлікт М. Грушевського з С. Томашівським. Коли сторони вирішили зустрітися та з'ясувати взаємні претензії, то виявилось, що молодому вченому найбільше дошкуляло ігнорування його кар'єрних очікувань з боку вчителя. З цього приводу в щоденнику М. Грушевський занотував: «Томаш[івський] розводив свої жалі, дивувався тому, що я без всякої причини реальної, тільки через його поведення відчужився від нього (як се я йому пояснив); з свого боку дарував своє огірченне тим, що я відсунув його від Записок (а навпаки я був прикро вражений, як він відсунувся), закидав, що не підтримував його кандидатури на позиції, які йому «належали» – віцеголоводство в секції і в Товаристві, я казав, що вважав його за молодим до сього» [27, арк. 283 зв. – 284 (запис за 7 липня 1909 р.)]. Остання фраза є особливо цікавою, оскільки дає нам підстави поглянути на суперечку М. Грушевського з С. Томашівським крізь призму класичного конфлікту «батьків і дітей», коли старше покоління вчасно не зауважує амбіцій молодшого.

У науковому співтоваристві статусні конфлікти подекуди пов'язані з боротьбою за матеріальні ресурси, тож не є явно вираженими, адже вчені, котрі приймають участь у такому конфлікті, воліють приховувати дійсну мотивацію, виопуклюючи своє змагання за істину та справедливість. Тут яскравим прикладом є конфлікт М. Грушевського з Миколою Аркасом. Останній, як

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...**

відомо, був автором першої повної популярної історії України, котра набула значне поширення на Наддніпрянщині. М. Грушевський, котрий планував подібний науково-популярний проект, почувся загрозеним, слушно передбачаючи, що небагата українська читацька аудиторія не буде в змозі дозволити собі видатки на кілька книг. Вислідом, як відомо, стала нищівна критика М. Грушевського, в якій рецензована праця була названа «сумною памяткою необачності чи несолідності нашої інтелігенції, яка нагодувала широкі маси свого народу, жадні самопізнання, таким нещасливим – і з наукового і з національного і просто з просвітно-педагогічного погляду виробом, як книга д. Аркаса» [8, с. 320]. Пояснюючи жорсткість і безкомпромісність своїх оцінок, М. Грушевський у листі до Євгена Чикаленка переконував, що його критичні зауваження викладені виключно «по долгу історика» [5, с. 216-217]. Незважаючи на таке пояснення, сучасники вказували на зацікавленість автора «Історії України-Руси» у відсутності конкуренції на ринку науково-популярної літератури, тож практично одностайно засудили різкість його висловів на адресу миколаївського аматора [25].

У досліджуваній період найбільш руйнівним у своїх наслідках статусним конфліктом було протистояння симпатиків і противників М. Грушевського в НТШ у 1913 р., що призвело до резигнації вченого з посади голови Товариства та його пізнішому виїзду назавжди з Галичини. В засаді цього конфлікту була боротьба за контроль над найбільш вагомим у той час інституційним ресурсом – нетитулованою українською академією наук, що її вели опозиційні М. Грушевському галицькі народовці на чолі з Ю. Романчуком. Цей конфлікт супроводжувався гучним з'ясуванням стосунків, що мало значні репутаційні втрати для українського руху [7].

Та найчисленнішими в середовищі українських істориків були особистісні конфлікти. В їхній основі лежить кардинальна відмінність характерів учених. Зазвичай, такі конфлікти акумулюють навколо себе так звані «конфліктні» особистості, чий темперамент виразно дисонує з оточенням. В

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...**

українській історіографії усталилася думка про особливу складність характеру її патріарха М. Грушевського. Зрештою, тут пригадуються зізнання самого вченого у його схильності до «амбіцій, дуже прикрих і тяжких при моїм незрівноваженім і згризливім характері» [9, с. 133]. Сучасники дійсно нерідко не могли достосуватися до вулканічної натури львівського колеги, котрий часто був на крок попереду у розумінні актуальних національних потреб. Сказане добре ілюструють слова Андрія Ніковського в листі до Євгена Чикаленка: «Росія: Милуков, Керенський, Кокошкин, Шнигарьов і т. д. А у нас: Грушевський, Грушевський, Грушевський – і учений, і політик, і видавець, і в дуду грець» [33, с. 320]. Небуденну активність львівського професора підтверджує у своїх спогадах і співробітник київської редакції «Літературно-наукового вістника» Юрій Тищенко: «Часи перебування його [М.Грушевського] в Києві були часами найактивнішого життя цілого українського суспільства, а особливо тої частини, що групувалась коло інституцій ним безпосередньо або з його ініціативи утворених» [30, арк. 10].

В основі особистісних конфліктів нерідко лежали особливості менталітету поділених Збручем українських інтелектуалів. Наприклад, М. Грушевський пояснював свої розходження з галичанами «рутенською манерою скрізь дошукуватися укритих гадок» [4, арк. 80 зв.], вести закулісне протистояння замість відвертого з'ясування взаємин. Промовистим прикладом тут є публічне та приватне сприйняття історіографічних ідей М. Грушевського галицькими українцями. Так, на тлі піднесених оцінок та декларованого пієтету до творчості львівського професора, подибуємо непоодинокі згадки про більш чи менш критичне ставлення до його різнопланової діяльності, яке висловлювалося у приватний чи анонімний способи [20, с. 95, 152-153].

Особистісні конфлікти в середовищі українських інтелектуалів назагал характеризувалися певною культурою ворогування, що передбачала наявність якогось мінімуму інтелігентності у поводженні з опонентом. Утім, подекуди культура конфлікту набирала досить некультурних форм. Найчастіше це

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...**

відбувалося тоді, коли сторони конфлікту мали різний віковий ценз та соціальний статус. Наприклад, коли в журналі «Молода Україна» Володимир Гнатюк, полемізуючи з Олександром Барвінським, некоректно зачепив його сина Богдана, неслухно закинувши йому участь у польських, а не українських товариствах, молодий чоловік прийшов до нього з'ясувати відносини. Значно старший за віком В. Гнатюк, на той час секретар НТШ, замість відповідей на конкретні запитання Б. Барвінського, повівся з ним доволі вульгарно, зверхньо кинувши: «А зрештою ви мене не будете вчили, як писати. [...] Я не маю з вами нічого до говорення» [3, арк. 9]. Таку поведінку запальний молодий історик атестував словом «підлота». Тоді, як у своїй заяві на ім'я голови НТШ та Відділу Товариства написав Б. Барвінський, «сталась нечувана річ»: В. Гнатюк замість відповіді «по уличному» жбурнув (!) у гостя важким пап'є-маше, мало не зробивши з нього інваліда. Більше того – остовпілого від брутальності ситуації Б. Барвінського секретар НТШ кинувся виштовхувати за двері, наказавши ще й слугі допомогти собі.

Конфлікти в середовищі інтелектуалів покликали до життя інституцію товариських судів та судів честі. Врешті, статuti більшості тогочасних культурних, наукових і професійних організацій передбачали наявність таких судів, що повинні були регулювати конфлікти між їхніми членами на засаді дотримання прописаних корпоративних правил та неписаних етичних норм. Коли ж опонуючі сторони не мали спільного інституційного майданчика, тоді найчастіше через відпоручників вони обирали людину з незаперечним для себе авторитетом (суперарбітра), котра й вирішувала предмет суперечки. На щастя, дуелі у той час вважалися цілковитим архаїзмом, та й збереглися лише серед представників найвищих суспільних прошарків, тож нечисленна українська інтелігенція не мала загрози з цього боку.

Деякі підсумки. Загалом, незважаючи на безкомпромісний, а подекуди і скандальний характер конфліктів у середовищі українських істориків, слід все ж наголосити на їхньому конструктивному характері, адже результатами

### В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...

обговорення ставало чіткіше окреслення ідейних, концептуальних та особистісних позицій сторін, що віддзеркалювало своєрідний розклад сил у тогочасному українському інтелектуальному середовищі. Важливою є й з'ясована аксіологічна мотивація суперечок між вітчизняними істориками, котра вказувала на найбільш значущі корпоративні норми та цінності, що в більшості своїй були проекцією загальноновизнаних етичних правил. Згадані конфлікти також свідчили про зрілість української науки, сформованість поля та необхідних атрибутів фахової комунікації. Насамкінець відзначимо, що ми згадали лише про невелику частину загалом добре відомих на сьогодні конфліктів, їхнє ж подальше вивчення дозволить як переосмислити запропоновану типологію, так і збагатити палітру інтелектуального змагання в українській науці доби національного відродження.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ**

1. Баранец Н. О причинах научных конфликтов / Н. Баранец, А. Веревкин, Л. Савинова // Власть. – 2012. – № 4. – С. 115– 17.
2. Будзиновський В. Хмельниччина в Галичині на підставі матеріалу, зібраного і обробленого д-м С. Томашівським / В. Будзиновський. – Львів, 1906.
3. Відділ рукописів ЛННБУ імені В. Стефаніка. – Ф. 11. – № Барв. 3. – П. 1. – Арк. 2–9.
4. Відділ рукописів ЛННБУ імені В. Стефаніка. – Ф. 61. – Оп. II. – Спр. 79. – Арк. 80 зв.
5. Вперше опубліковано в : Ульяновський В. Микола Аркас, «Історія України-Руси» і Михайло Грушевський. Додатки. / В. Ульяновський // Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник. – К. : Інтел, 1996. – С. 216–217.
6. Горинь В. Михайло Грушевський і конфлікти в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка / В. Горинь // Україна : культурна спадщина, національна

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...**

свідомість, державність. Збірник наукових праць. – Львів, 1995. – Випуск 2. – С. 143–156 ; Горинь В. Останній конфлікт М. Грушевського в НТШ / В. Горинь // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. – Львів, 1995. – С. 38–40.

7. Грицак Я. Конфлікт 1913 року в НТШ : причини і причинки / Я. Грицак // УІ. – 1991–1992. – № 3–4. – С. 319–332 ; Пшеничний Є. «...Щадіть цензорського олівця» : до історії появи статті С. Томашівського «Наша політика» / Є. Пшеничний // УІ. – 1991–1992. – № 3–4. – С. 352–361 ; Горинь В. Михайло Грушевський і конфлікти в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка / В. Горинь // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. праць. – Л., 1995. – Вип. 2. – С. 143–156.

8. Грушевський М. До рецензії д. Липинського [на книжку Аркаса «Історія України»] / М. Грушевський // ЛНВ. – 1908. – Т. XLIII. – Кн. VIII. – С. 320.

9. Грушевський М. Спомини / М. Грушевський // Київ. – 1988. – № 10. – С. 133.

10. Грушевський Мих. Еще о грамотах кн. Льва Галицкого (По поводу статьи проф. Линниченка) / Михайло Грушевський // Известия ОРЯиСИАН. – Спб, 1904. – Т. IX. – Кн. 4. – С. 281.

11. Діло. – Львів, 1906. – Ч. 116. – С. 2.

12. Інститут літератури НАН України ім. Т. Шевченка. – Ф. 135. – Спр. 40. – Арк. 737.

13. Лист Олександра Барвінського до Іллі Кококрудза від 10 грудня 1908 р. / Додаток № 2 // Купчинський О. До взаємин Олександра Барвінського з Михайлом Грушевським (документи та матеріали) // Олександр Барвінський (1847–1927). Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського. Львів. 14 травня 1997 р. – С. 154–157.

14. Листування Михайла Грушевського. Т. 3. – С. 530.



**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу історика»: конфлікти в середовищі українських...**

15. Милькович В. Ще одна відповідь моїм напасникам / В. Милькович // Руслан. – 1908. – Ч. 1. – С. 4–5.

16. Радченко К. : Статті по славяноведенью. Выпуск I. Спб., 1904 // ЖМНП. – Часть. ССCLXI. – Октябрь. – Спб., 1905. – С. 443–453.

17. С-ъ [Свистун Ф.] Кто большій : г. Михайло Грушевскій или о. А. Петрушевич? // Галичанинъ. – Львовъ, 1900. – Ч. 216–218.

18. Тельвак В. Михайло Грушевський contra Володимир Милькович (до проблеми формування дискусійного поля української історіографії початку ХХ століття) / В. Тельвак // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : Міжвід. зб. наук. праць. Вип. 9 / Редкол. : Г. В. Боряк (голова), І. Б. Матяш (заст. голови) та ін. – К., 2007. – С. 255–269.

19. Тельвак В. Образ Михайла Грушевського на сторінках часопису «Галичанин» / В. Тельвак, К. Курилишин // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XVI. – Дрогобич : Коло, 2012. – С. 283–294.

20. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття) / В. Тельвак. – Київ–Дрогобич : «Вимір», 2008. – С. 95, 152–153.

21. Тельвак В. Теоретичні проблеми історії у творчій спадщині М. С. Грушевського–рецензента (1894–1914 рр.) / В. Тельвак // Київська Старовина. – 2001. – № 5. – С.157–166.

22. Толочко О. П. Дві не зовсім академічні дискусії (І. А. Лінниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський) / О. П. Толочко // Український археографічний щорічник. – К. : Наукова думка, 1993. – Вип. 2. – С. 92–103.

23. Томашівський С. Злість і Зависть («Руслан» і проф. Милькович) / С. Томашівський // Діло. – 1907. – Ч. 205. – С. 1 ; Ч. 206. – С. 1–2 ; Ч. 208. – С. 1–2.

24. Томашівський С. Як се називати? Причинок до наших літературних звичаїв / С. Томашівський // ЛНВ. – Львів, 1906. – Т. XXXIV. – Кн. X – XII. – С. 505.

**В. Тельвак, В. Тельвак. «По долгу историка»: конфлікти в середовищі українських...**

25. Ульяновський В. Українська справа Миколи Аркаса і В'ячеслав Липинський (Штрихи до проблеми ролі перших і других осіб в розвитку національної думки) / В. Ульяновський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ-Філадельфія, 1994. – С. 161–170 ; Ульяновський В. Микола Аркас, «Історія України-Руси» і Михайло Грушевський / В. Ульяновський // Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник. – К. : Інтел, 1996. – С. 161–221 ; Гирич І. Ще до проблеми «Аркас і Грушевський» / І. Гирич // Історія, історіософія, джерелознавство. Історичний збірник. – К. : Інтел, 1996. – С. 221–231 ; Сарбей В. Г. М. М. Аркас і його «Істрія України-Русі» / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1990. – № 7. – С. 100–113 ; Тельвак Вікторія. Михайло Грушевський contra В'ячеслав Липинський (до питання про соціальну функцію історії) / Вікторія Тельвак // В'ячеслав Липинський в історії України (до 120-річчя з дня народження). – Збірник наукових праць. – К., 2002. – С. 199–209.

26. Франко І. «За что старика обидели?» / І. Франко // ЛНВ. – 1901. – Т. XIII. – Кн. 1. – С. 39–41.

27. ЦДАУК. – Ф. 1235 (Грушевські – історики та філологи). – Оп. 1. – Спр. 25 (Щоденники та записна книжка). – Арк. 283 зв. – 284 (запис за 7 липня 1909 р.).

28. ЦДАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 334. – Арк. 160.

29. ЦДАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 425. – Арк. 45–46 зв.

30. ЦДАУК. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 917. – Арк. 10.

31. ЦДАУЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 98 зв. – 106 зв., 108 зв., 112 зв. ЦДАУЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 208. – Арк. 23–24.

32. Чикаленко Є., Ніковський А. Листування. 1908–1921 роки / Упоряд. : Н. Миронець, Ю. Середко, І. Старовойтенко. Вс. ст. : Ю. Середенко, І. Старовойтенко. – К. : Темпора, 2010. – С. 320.

33. Milkowicz Wladimir. Prof. Dr. Osteuropa / Weltgeschichte herausgeben von Hans F. Helmolt. – Leipzig und Wien, 1905. – 596 s.

*В современных исторических исследованиях все больше внимания уделяется проблематике конфликтов в научной среде. Именно этому аспекту отношений между украинскими интеллектуалами посвящена статья. Отмечено основные подходы в изучении научных конфликтов и реконструировано конфликтные ситуации в среде украинских исследователей в конце XIX – в начале XX века. В выводах отмечается, что конфликты между украинскими историками имели конструктивный характер, так как результатами полемики становились более четкие позиции сторон в украинском интеллектуальном сообществе.*

**Ключевые слова:** научный конфликт, интеллектуал, украинские историки, концептуальный конфликт, статусный конфликт, личный конфликт.

*In the latest historical research issues of conflict in the scientific community attracts more attention. The article is devoted to this aspect of relations between Ukrainian intellectuals. Basic research methods in study of the conflict was defined and conflict situations in an environment Ukrainian researchers in the late XIX - early XX century were reconstructed. First of all, one of the most resonant conceptual conflicts among Ukrainian intellectuals was the one, which arose around the Mykhailo Hrushevsky's historical scheme.*

*The controversy of Hrushevsky's historiosophical ideas was not always appropriate, that attracts the attention to the problem of ethical dimensions of scientific debate. Status conflicts were equally significant among Ukrainian historians in the studied period. Their peculiarity was in competition of sides for resources, prestige and social status. And most numerous among the Ukrainian historians were personality conflicts. At their base lies a fundamental difference of scholars' characters. In conclusion it is noticed that the whole conflict between Ukrainian historians has constructive character, as a result of controversy became clearer delineation of the parties in the Ukrainian intellectual community.*

**Keywords:** science conflict, intellectual, Ukrainian historians, conceptual conflict, status conflict, personal conflict.